

*1900-aisiais metais Džiuginėnuose gimęs ir gyvenęs istorikas Mykolas Brenšteinas, rašydamas Telšių miesto ir valsčiaus istoriją, tvirtino, kad Telšiai — senosios Žemaičių kunigaikštystės pavieto miestas, įsikūręs ant penkių kalvų, prie gražaus Masčio ežero.*

*Laikui bėgant, jau kiti Telšių tyrinėtojai ėmė sakyti, kad Telšiai, kaip ir Roma, esantys ant visų septynių kalvų — ir jau visai ne ant kalvų, o ant tikrų tikriausių kalnų. Tas visiems žemaičiams labai patiko. Dabar jau dažnai galėjai išgirsti sakant, kad Telšee — vėlnė mūraa ir dar kaap tēkra Ruoma.*

*Na, o miestui plečiantis, Telšiai atsidūrė jau ir ant visų devynių kalnelių. Tai Žaliasis, Insulos, Vilniaus, Cerkvelės, Bobės, Provoslavų kapų, Kapų, Zakso, Senojo malūno. Yra jų ir daugiau. Čia gali kilti klausimas, o kodėl gi dar nepaminėtas Džiugas? Kol kas prie jo šliejasi tik miesto kolektyviniai sodai ir naujosios kapinės. Bet... Kokie Telšiai be Džiugo? Atsidūręs prie šio kalno, daugybę legendų išgirsi. Ką jos pasakoja?*

### DŽIUGO PILIAKALNIS

...Milžinų gadyneje pro tą vietą, kur dabar yra Telšiai, ėjęs milžinas Džiugas ir labai ištroškęs gerti. Arti vandens nebuvo, o tik didelės lygios lankos. Jose milžinas ir prakrapštelęs nemažą duobę. Į ją ėmęs sunktis vanduo ir milžinas atsigėręs. Iškastas žemes jis supylęs į savo medines klumpes. Eidamas toliau, žemes išbarstęs. Toje vietoje atsiradę kalneliai, o ten, kur iš klumpių paskutines žemes išpylęs, iškilęs kalnas, Džiugo vardu pavadintas. Na, o Džiugo iškastos duobės vietoje, kaip jau tikriausiai skaitytojai suprato, Masčio ežeras ėmęs tyvuliuoti.

Girių valdovas, pasak vienos iš legendų, ieškodamas laimės, tris kartus apkeliavęs žemę. Jos neradęs, grįžo į girių tankumynus, kur anksčiau buvo gyvenęs. Parėjęs nusipurtė nuo savo septynių batų kelionėje susikaupusias dulkes ir žemes. Iš tų žemių susidaręs didelis kalnas, o joje buvusi ola. Čia Džiugas ir sau būstą įsikūręs. Tada jis sugalvojęs pastatyti miestą ir ėmęs aplinkui rauti medžius. Milžinas dirbdavęs dienomis, o naktį sulėkdavusios piktosios dvasios raganos ir viską iššvaitydavusios aplinkui. Taip Džiugo darbas nueidavęs perniek. Bet kartą iš vienos Džiugo išraustos duobės pasipylęs vanduo. Jis užliejęs visą Džiugo ir raganų kovos lauką. Raganoms čia nebebuvo kas veikti ir jos persikėlusios šėlti ant Šatrijos kalno. Tada Džiugas ramiai baigęs savo darbą. Ant ką tik naujai susidariusio ežero kranto milžinas pastatęs miestą ir pavadinęs jį "Toli šios" (atseit, raganos). Džiugas buvęs palaidotas savo oloje, kuri buvusi ne kur nors kitur, o Džiugo piliakalnyje...

Žmonių atmintyje yra išlikęs ir toks pasakojimas: Šventame gojuje gyvenęs vaidila Urbutas ir turėjęs gražulę dukrą Austelę. Ji buvusi vaidilutė — šventosios ugnies saugotoja. Kartą vaidilutė Austelė sutikusi kunigaikštį Džiugą ir jį karštai pamilusi. Tokią meilę dievai griežtai draudė. Kai vaidila Urbutas sužinojęs apie dukros ir Džiugo santykius, liepęs surasti pasislėpusią Austelę ir jos mylimąjį. Už savo jausmus jie abu turėjo būti sudeginti ant laužo. Bet Urbutas labai mylėjo dukrą ir, laužui suliepsnojęs, kartu su pasmerktaisiais šoko į ugnį ir susidegino. Toje vietoje, kur degė laužas, žmonės supylę jiems kapą: Ur-

butui — už jo tėvišką meilę, Austelei — už grožį ir meilę, Džiugui — už vyriškumą.

Istorikai tvirtina, kad Džiugo piliakalnyje kovų su kryžiuočiais metais buvusi pilaitė — įtvirtinta sodyba. Jos šeimininkas (valdovas) liaudyje siejamas su legendinio Džiugo vardu. Neatmetama ir ta prielaida, kad pilaitės šeimininkas įkūręs Telšius. Kryžiuočių kro-

## TELŠIŲ KALNELIAI

nikose minimas Žemaičių vadas Thel, kuris 1399 metais privertęs atsitraukti Žemaitiją puolusius kryžiuočius. Džiugo ir Telio žygiai panašūs, tad galime daryti prielaidą, kad tai tas pats asmuo ir kad Telie vardu buvo pava-



DŽIUGO KALNAS. SENOJO KELIO VAIZDAS

dintas jo įkurtas miestas. Kalbininkai labiau yra linkę manyti, kad Žemaičių sostinė pavadinta Telšos upelio vardu...

Džiugo piliakalnio istorija domėjosi Tadas Daugirdas, Mykolas Brenšteinas, vėliau — Džiuginėnuose gyvenęs kraštotyrininkas Juzefas Perkovskis.

1902 metais greta Džiugo piliakalnio esančio Siraičių polivarko savininkas Engelbertas Andrijevskis su savo sūnumi dailininku Leopoldu Andrijevskiu savo lauke iškasė bronzos lobį. Jį sudarė dvipusis kalavijas, pasidabruota rankenos kryžma, 16 pasagos formos bronzinių sagčių, 3 žiedai, pakinkty diržų apkaustymui, geležinis pentinas, bronzos svarsteliai, svárstykklės be taurelių, bronzinė apyrankė, kitokie radiniai bei jų fragmentai. M. Brenšteinas radinius datavo XII-XIV amžiumi.

1911 metais Džiuginėnuose apsilankęs Krokuvos universiteto profesorius K. Moszczyński kasinėjo pietinėje kalno papėdėje buvusius du didelius pylimus ir viename iš jų rado žmogaus kaulų bei molinio indo liekanų ir daug akmenų. Toje pačioje vietoje buvo randama ir keramikos liekanų.

1956-1957 metais "Alkos" muziejaus archeologas V. Valatka ir Mokslų Akademijos archeologė E. Butėnienė surengė ekspediciją į Siraičių-Džiuginėnų kapinyną (ši kalva yra apie 200 metrų į pietryčius nuo Džiugo piliakalnio, netoli Durbino upelio). Kasinėjant buvo atidengta 19 degintinių kapų ir vienas griautinis palaidojimas, surinkti 256 radiniai, datuojami X-XIII amžiais.

Trumpų žvalgomųjų išvykų metu ir kiti archeologai iš čia grįždavo su radiniais. Siraičių ir Džiuginėnų žmonės, dirbdami laukus, apie Džiugo kalną taip pat rasdavo įvairių senienų: puodų šukių, akmeninių skelčių, žalvarinių papuošalų, geležinių įrankių, įvairių ginklų fragmentų.

Apibendrinę archeologinę medžiagą, istorikai padarė išvadą, kad Džiugo piliakalnyje ir aplink jį gyventa dar III-IV amžiuje prieš Kristų ir iki X-XIV amžių.

Gražus tas Džiugo kalnas, ypač vasarą. Jo papėdėje — telšiškio Vytauto Savickio išdrož-

tos medžio skulptūros. Čia — Telšių pradžia. Tuo patys telšiškiai nebeboja. Na, o mes, pasigrožėję piliakalniu, senuoju pašto keliu Alsėdžiai-Telšiai patraukiame toliau link miestoto.

### ŽALIASIS KALNAS

Taip vadinama kalva, ant kurios dabar įsi-

kūręs Žemaičių "Alkos" muziejus. Ilgą laiką ant šio kalnelio ir dabartinės M. Valančiaus gatvės pradžioje puikavosi Lietuvos valdovo domeno rūmų pastatai, kuriuos vadino karališkuoju dvaru. Tas tęsėsi iki paskutinio švedmečio. Graži anksčiau tai buvo vieta.

Po garsiosios Vytauto ir Jogailos pergalės Žalgirio mūšyje (1410 metai) ir Torunės (Torono) sutarties į Žemaitiją kryžiuočiai nebeturėjo jokių vilčių. Vytautas, administraciškai pertvarkydamas šį kraštą, suskirstė jį į valsčius (pavietus) ir pavedė juos valdyti seniūnui Mykolui Kęsgailai. Tais laikais valdžios vyrams algų nemokėjo, užtat teikė įvairias malones. M. Kęsgailai už tarnybą buvo leista valdyti Telšių karališkąjį dvarą. Žemaičių seniūnas kurį laiką Telšiuose ir gyveno. Kęsgailos Žemaitiją valdė apie 100 metų. Tais laikais ir dar vėliau Telšiuose į savo seimelių posėdžius rinkdavosi Žemaičių bajorai. Čia vykdavo ir teismai.

Tada, matyt, Telšius kaip administracinį Žemaitijos centrą ir pradėta vadinti šio krašto sostine. Manoma, kad tuo metu miestui atiteko ir Kęsgailų giminės herbas, kuriame yra daili meškutė.

Po Kęsgailos porą šimtmečių Telšių dvarą valdė kiti Lietuvos didžiojo kunigaikščio skirti valdininkai ir seniūnai. Dalis jų jau buvo nebe lietuviškos kilmės (kaip ir patys Lietuvos-Lenkijos valdovai). Turbūt neatsitiktinai XVIII amžiaus pabaigoje Stanislovas Augustas, suteikdamas Telšių miestui privilegiją, patvirtino ir naują miesto herbą, kuriame buvo Krokuvos vyskupo šv. Stanislovo atvaizdas. Keistoka, kad šiaip nelabai svetimybės mėgstantys žemaičiai dar ir mūsų laikais neatsisakė šio herbo.

Nemėgo miestelėnai Telšių dvaro valdytojų, nes šie uždėdavo dideles prievoles, skirdavo aibę sunkių darbų ir tuo stabdė miesto augimą. Išimtis buvo tik Povilo Sapiegos valdymo laikai.

Viename iš skundų, kurį telšiškiai parašė karaliui dėl dvaro laikytojos K. Dinofienės (Doenhof) elgesio 1650 metų spalio 26 dieną buvo nurodoma, kad "... ir nedirbantieji alaus vis tiek verčiami mokėti už alų, kaip ir dirbantieji, kad (...) laikytoja verčia jai gaudyti žuvį tinklais, o patiems žvejoti neleidžia..." Ir činčą didelį ji liepanti mokėti, paimanti nuo avilio pusę medaus. Verčianti eiti muštis ir su kaimynais šlėktomis. Taip besimušdamas vienas net galą gavęs. Skunde surašytas dar didesnis skriaudų sąrašas. Pamažu dvaras sunyko. Jis ir kartu visas Telšių miestas labai

nukentėjo švedų anplūdžių metais. Per savo žygius į šį kraštą Telšių jie niekadoms neaplenkdavo. 1710 metais, bėgdami atgal, jie sudegino visą dvarą ir dalį miesto. Sudegė ir greta buvę rotušės rūmai su visais savivaldybės archyvais. Miestui nieko gero nedavė ir kilmingųjų tarpusavio vaidai, istorikų konfederatų karais vadinami.

Laikui bėgant, žole užžėlė buvusi dvarvietė, kalva. Kada ji pradėta vadinti Žaliuoju kalnu, sunku ir pasakyti.

Lietuvai paskelbus savo nepriklausomybę, Telšiai atkuto. Telšių inteligentai, susibūrę į Senovės mėgėjų draugiją "Alka", 1932 metais Telšiuose įkūrė to paties pavadinimo Žemaičių kraštotyros muziejų. Didysis jo organizatorius buvo poetas Pranas Genys.

1935 metais Telšių miesto valdžia naujo muziejaus pastato statybai parinko vietą ant Žaliojo kalno. Kiek anksčiau ji buvo pažadėta šalia kalno įsikūrusiai Amatų mokyklai,

tas, žvyrą ir kita.

1938 metais, pažymint Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo 20-ąsias metines, muziejaus rūmai jau stovėjo ant kalnelio. Vidaus įrangos darbų dar buvo daug likę, bet svarbiausia jau buvo padaryta, o vėliau užgriuvo karas. Tai sutrukdė iki galo įgyvendinti architekto S. Stulginskio padarytą muziejaus projektą (tai padaryta dabar).

Masčio ežeras susiformavo per pastarąjį ledynmetį. Ežero plotas apie 290 ha (1943 metais), o didžiausias gylis — 6 metrai. Pietinėje jo dalyje — poros hektarų dydžio sala, greta jos — pusiasalis, už miškėlio šandien kyšo liaudies buities muziejaus vėjinio malūno sparnai. Muziejaus pašonėje į ežerą įteka Durbino upelis. Iš 63 su ežeru susijusiu vietovardžių (nendrynai, seklumos, įlankos ir kita) daug kas primena miesto istoriją. Konkrečias asmenybes, pavyzdžiui, Dvaro įlanka, Magazino ragas, Kazarmos krantas, Faros



*Žemaičių "Alkos" muziejaus kertinio akmens pašventinimas. 1936 m. rugsėjo 8 d.*

tad jai buvo nutarta skirti kaip kompensaciją sklypą kitoje vietoje.

1936 metų rugsėjo 8 dieną buvo pašventintas pradėto statyti "Alkos" muziejaus kertinis akmuo. Tuo metu jo kūrėjai ėmėsi labai drąsaus darbo — beveik visą muziejų buvo ruošiamasi pastatyti iš tuo laiku jam aukojamų pinigų. Muziejų rėmė ne tik Žemaitijos savivaldybės, bet ir atskiri asmenys. Aukojos kas ką galėjo: vieni pinigus, kiti lentas, ply-

lanka ir kita.

1932 metais, tiesiant Žarėnų kelią (dabartinę Muziejaus gatvę), išleistas ant Durbino upelio buvęs tvenkinys. Nugriovė tada ir šalia stovėjusį vandens malūną.

Šandien muziejaus kiemelyje stovi švedų palikta patranka. Ją kažkada iš ežero žvejai tinklais ištraukė. Tvirtinama, kad ežere esą nuskendę daug turtų. Visa tai svetimšaliai Masčio ežeru per ledą vežė, bet šis įlūžęs ir turtai į gelmes nugarmėjo. Žmonės šias vietas esą gerai žino. Bet ar tik nebus šie pasakojimai — lakios žemaičių vaizduotės, sustiprėjusios po to, kai iš ežero patranka buvo ištraukta, padarinys. Šiaip gi porą vasarų čia dirbo dumblą traukusi žemsiurbė. Apart skysto dumblo ji nieko kito vertingesnio lyg ir neaptiko... Bet kas gali žinoti, ką slepia istorija ir kur tie tikrieji lobiai paslėpti. Didžiųjų Žemaitijos lobių, apie kuriuos ir Ch. L. T. Pičelas savo knygoje "Žemaitija" rašo, taip pat juk dar iki šiol nerasta. Legendos, padavimai, žmonių vaizduotė? Bet juk taip mažai mes dar pažįstame savo kraštą. Kiek dar kulgrindų mūsų ežeruose, kiek požemių piliakalniuose, apie kuriuos tik šioki tokį vaizdą iš tų pačių žmonių pasakojimų galime susidaryti. Žemaitijos istorija — tai beveik kaip piliakalniuose, giriose, ežeruose, miesteliuose užkoduotas raštas. Mes jį dar tik mokomės skaityti...

JONAS ANDRIUSEVIČIUS  
(BUS DAUGIAU)



*Telšiai. Lietuvos nepriklausomybės 20-mečio paminėjimas prie "Alkos" muziejaus*